

Samobójstwa w Poznaniu w 1945 roku. Analiza socjologiczna

ADAM CZABAŃSKI

W przebiegu swojego życia człowiek niekiedy staje w obliczu wydarzeń i okoliczności, które rodzą uczucia bezradności, zagubienia, lęku, pragnienia ucieczki. Uczucia te w swojej skrajnej postaci są źródłem wielu zachowań dewiacyjnych i patologicznych. Lęk bowiem tak u zwierząt, jak i u ludzi rozbudza często agresję (Klichowski L., 1994). Agresja zaś w pewnych kontekstach społecznych ewoluuje w kierunku autoagresji. Człowiek zatem w obliczu zagubienia i wynikającej z niego frustracji odczuwa potrzebę podjęcia zachowań destrukcyjnych – pozwalających odreagować własne poniżenie i strach. Zachowania agresywne i autoagresywne stanowiące dwie formy zachowań destrukcyjnych w sposób immanentny przynależą do natury ludzkiej.

Samobójstwa jako reakcje na negatywne wpływy społeczne otoczenia – podejmowane były przez ludzi od najdawniejszych czasów. Naukowa refleksja nad tym fenomenem rozpoczęła się jednak dopiero pod koniec XIX wieku za sprawą E. Durkheima, który rozwinął teorię samobójstw w swoim słynnym dziele *Le suicide*. Zarówno ta teoria, jak i późniejsze jej transpozycje – zwracają uwagę na fakt wzrostu autoagresji w czasach wielkich przemian społecznych. Koszty adaptacji do nowych warunków społecznych dla niektórych ludzi okazują się zbyt wielkie. Ludzie ci nie mogą zaakceptować siebie w nowej rzeczywistości i wybierają śmierć.

Niniejsze studium jest próbą opisanego i wyjaśnienia samobójstw mieszkańców Poznania w czasie szczególnych totalnych przemian generowanych z poziomu makrospołecznego (wielka polityka, wielkie migracje ludności, głód, terror wojsk sowieckich i władz komunistycznych) – i bezpośrednio modyfikujących dotychczasowe style życia.

Rok 1945 był okresem wielkich zmian społecznych. Na pierwsze dwa miesiące przypadała jeszcze okupacja niemiecka i ciężkie walki w mieście wojsk hitlerowskich z oddziałami Armii Czerwonej. W kolejnych miesiącach instalowały się w stolicy Wielkopolski organy władzy komunistycznej i Poznań znajdował się w istocie pod okupacją wojsk sowieckich. W tym okresie zatem Poznań był miastem wielonarodowym w którym przebywali Polacy, Niemcy i obywatele Związku Radzieckiego.

I. METODOLOGIA BADAŃ

Problem badawczy dotyczy samobójstw dokonywanych przez mieszkańców Poznania w roku 1945. Celem zasadniczym tej pracy jest opisanie zjawiska autodestrukcji dokonywanych w Poznaniu w owym czasie naznaczonym agresją. Postawiono zbadać, czy okres radykalnych przemian społecznych oraz trwający terror uzbrojonych obcych wojsk – wzmagał tendencje mieszkańców Poznania do podejmowania zachowań autodestrukcyjnych. Warto zatem przedstawić rozmiary samobójstw w Poznaniu w okresie tuż przed okupacją niemiecką, w poszczególnych latach okupacji niemieckiej oraz w roku 1945. Opisanie samobójstw osób zamieszkujących Poznań w tym czasie wymaga opisu nastrojów wśród społeczeństwa.

Badania mające dostarczyć poszukiwanych informacji prowadzone były z wykorzystaniem elementów metody historycznej. W ramach badań korzystano ze źródeł historycznych. Zastosowano analizę dokumentów urzędowych (socjologicznych).

Badania które umożliwiły dotarcie do wielu cennych źródeł wiedzy, prowadzone były w Archiwum Państwowym w Poznaniu (raporty MO o stanie bezpieczeństwa) oraz w Urzędzie Stanu Cywilnego w Poznaniu.

Raporty MO o stanie bezpieczeństwa sporządzane dla Urzędu Województwa Poznańskiego, II Wydziału Społeczno – Politycznego w okresie od początku kwietnia do końca listopada 1945 roku były w znacznym stopniu zdekompletowane. Raporty, będące przedmiotem analizy, tworzone były jako dokumenty o charakterze tajnym, przeznaczone dla wąskiego grona osób zajmujących wyższe szczeble władzy w regionie. Jak pisze G. Babiński analizowane dokumenty urzędowe posiadają znaczną wiarygodność, ponieważ podawanie fałszywych informacji mogło spotkać się z sankcjami administracyjnymi i prawnymi (Babiński G., 1980, s. 70). Zawarte informacje można uznać za miarodajne i w pewnym tylko stopniu naznaczone ideologią, najczęściej ujawniającą się w komentarzach do opisywanych zdarzeń. Same zdarzenia opisane są zaś rzetelnie, bez unikania drastycznych niekiedy szczegółów, bez elementów stanowiących o tzw. politycznej poprawności. Z kolei dane zawarte w Księgach Miejscowych Zgonów – Urzędu Stanu Cywilnego w Poznaniu zawierają znacznie mniej luk i na ich podstawie można ustalić cechy społeczno-demograficzne osób decydujących się na autodestrukcję, a także ich wyznanie religijne, metodę autodestrukcji, etc.

II. WNIOSKI Z BADAŃ

1. Nastroje wśród mieszkańców Poznania były pesymistyczne. Społeczeństwo zdziętkowane w wyniku okupacji niemieckiej i walk ulicznych w styczniu i lutym podczas których było 641 ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej (Olszewski

M., 1973, s. 246/, odczuwało niedogodności związane z nową sytuacją społeczno-ekonomiczną. Świadczą o tym następujące fragmenty raportów MO:

24.04.1945 r.: *Wybitnie naprężone nastroje spowodowane brakiem pieniędzy, niedomaganiem systemu aprowizacji a przede wszystkim wyrzucaniem obywateli z mieszkań dla celów wojskowych.*

10.VI.1945 r.: *Ogólne oburzenie na skutek nadal dokonywanych przywłaszczeń rowerów przez żołnierzy rosyjskich, nachodzenia mieszkań prywatnych w stanie pijanym i częstych wypadków wskutek nieprzepisowej jazdy samochodów radzieckich. Wysokie ceny produktów na czarnej giełdzie i brak towarów na kartki wywołują szemrania pod adresem władz, ponieważ ceny w stosunku do wypłacanej często tylko zaliczkami pensji są nie do nabycia. Narzekania ludności i krytykowanie władz odnośnie do pozostałej amunicji i niewypalów, która powoduje częste wypadki.*

2. W okresie okupacji sowieckiej wzrastało uczucie wszechogarniającego terroru, a to uczucie wzmacniały liczne gwałty na obywatelkach polskich i niemieckich, pobicia, morderstwa, napady rabunkowe notowane codziennie, nieuzasadnione używanie broni palnej w miejscach publicznych przez żołnierzy radzieckich oraz śmiertelne wypadki drogowe powodowane przez nieostrożną jazdę pijanych zazwyczaj żołnierzy radzieckich (tylko w maju 1945 roku zginęło w takich wypadkach drogowych 17 Poznaniaków).

Połowa września 1945 r.: *W dalszym ciągu odczuwa się obawę mieszkańców Poznania o życie i mienie wskutek nadal trwających i wzrastających wypadków kradzieży, napadów, dokonywanych w przeważnej części przez żołnierzy radzieckich.*

3. W okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej (lata 1936-1938) każdego roku w Poznaniu umierało śmiercią samobójczą 40-43 Poznaniaków. W latach 1941-1944 Polaków ginęło 25-32. W roku 1945 nastąpił znaczny wzrost liczby samobójstw wśród Polaków w Poznaniu (w roku 1943 – 27, w 1944 – 25, natomiast w 1945 – 38). Spowodowane to mogło być ogólnym chaosem, ale także terrorem wojsk radzieckich. Pewnym zaskoczeniem była stosunkowo niska liczba samobójstw wśród Niemców. Największa fala samobójstw dotknęła ludność niemiecką w roku 1940 (26 przypadków), oraz w 1944 r. (24 przypadki), podczas gdy w 1945 roku 12 przypadków (z tego 5 w kwietniu!). Generalnie potwierdziła się teoria A. Henry'ego i J. Shorta głosząca relacje odwrotnie proporcjonalne pomiędzy dynamiką zabójstw i samobójstw w poszczególnych społecznościach (Douglas J.D., 1967; Lester D., 1994), a zwłaszcza waloru nabrało spostrzeżenie E. Ringla, że w okresie wojny zmniejsza się liczba autodestrukcji a agresja kanalizuje się na zewnątrz (Ringel E., 1993, s. 10). Takie wnioski znalazły się także w *Le suicide* E. Durkheima. Wśród polskich mieszkańców Poznania zauważono, że mężczyźni niemal trzykrotnie częściej popełniali samobójstwo niż kobiety, natomiast wśród ludności niemieckiej dwukrotnie częściej mężczyźni niż kobiety. Szczegółowe informacje zawiera poniższa tabela:

Tabela 1: Narodowość i płeć samobójców w Poznaniu w 1945 roku

	Polacy	Niemcy	Rosjanie	inni	ogółem
Mężczyźni	28	8	1	1	38
Kobiety	10	4	–	–	14
Ogółem	38	12	1	1	52

Tabela 2: Liczba samobójstw w Poznaniu w okresie od 1.IX.1939 do końca 1945 roku

1939 rok (1.IX do 31.XII)	16
1940 rok	59
1941 rok	44
1942 rok	40
1943 rok	34
1944 rok	49
1945 rok	52
Ogółem	293

4. Wśród samobójców dominowały osoby starsze (61 – 70 lat i więcej – ogółem 13 przypadków) i w wieku dojrzałym (41-60 lat – ogółem 16 przypadków). Nie było samobójstw wśród mieszkańców Poznania do 22 roku życia.

Tabela 3: Wiek samobójców w Poznaniu w 1945 roku

0-15 lat	–
16-20 lat	–
21-30 lat	3
31-40 lat	5
41-50 lat	8
51-60 lat	8
61-70 lat	9
pow. 70 lat	4
Brak danych	15

5. Osoby, które popełniły samobójstwo były przede wszystkim wyznania rzymsko-katolickiego (35 Polaków), oraz ewangelickiego (11 Niemców), o sześciu samobójcach nie ma danych.

6. Wśród samobójców w Poznaniu w 1945 dominowali przedstawiciele zawodów z pracą fizyczną (ogółem 19 przypadków, w tym np. 3 krawców, 2 piekarzy, malarz, tapicer, murarz, ślusarz, kucharka, blacharz, stolarz, maszynista kolejowy, ekspedientka). Kolejną pod względem liczebności była grupa żołnierzy (4 Polaków,

1 Rosjanin), policjant niemiecki i milicjant polski. Samobójstwo popełniło także 3 kupców (Polacy), nauczyciel (Niemiec), rolnik i emeryt. Rzecz charakterystyczna – w analizowanych dokumentach rzadko pisze się o kobietach w kontekście ich zawodu co prawdopodobnie wynikało z tego, że wiele kobiet nie pracowało zawodowo, lecz prowadziło gospodarstwo domowe.

7. Do najczęstszych metod autodestrukcji należało powieszenie i postrzał z broni palnej.

Tabela 4: Metody autodestrukcji

Metoda autodestrukcji	Mężczyźni	Kobiety	ogółem
powieszenie	21	6	27
postrzał z broni palnej	7	1	8
gaz	2	2	4
zatrucie lekami i chemicznymi specyfikami (np. lysol)	2	1	3
skok z wysokości	2	1	3
przecięcie żył	2	1	1
rozcięcie powłok brzusznych	1	–	1
poderżnięcie krtani	1	–	1
brak danych	1	3	4

8. Najwięcej samobójstw popełniano w miesiącach wiosenno-letnich kwiecień, maj, czerwiec, lipiec) oraz w listopadzie.

9. Na podstawie dostępnych źródeł niewiele można powiedzieć o przyczynach tych samobójstw. W przypadku ludności niemieckiej najprawdopodobniej był to lęk przed przyszłością, obawa przed szykanami i odwetem ze strony żołnierzy radzieckich i ludności polskiej. O przyczynach samobójstw Polaków możemy dowiedzieć się z niewielu tylko zapisów w raportach MO i danych z USC:

Mężczyzna lat 37: rozstrój nerwowy (27.03.1945)

Kobieta lat 25: ostre zaburzenie psychiczne po porodzie (15.04.1945)

Mężczyzna lat 35: prawdopodobnie na tle nieporozumień materialnych (13.06.1945)

Mężczyzna lat 64: z powodu choroby umysłowej (18.06.1945)

Tabela 5: Sezonowość samobójstw

styczeń	2
luty	1
marzec	2
kwiecień	9
maj	6
czerwiec	7
lipiec	8
sierpień	2
wrzesień	1
październik	4
listopad	8
grudzień	2

Mężczyzna lat 27: powodem rozstrój nerwowy (27.06.1945)

Kobieta lat 65: stwierdzono, że denatka cierpiała na rozstrój nerwowy i przed dwoma tygodniami powróciła z lecznicy przy Grobli (1.07.1945)

Mężczyzna lat 58: jak wykazało dochodzenie był umyślowo chory (6.10.1945)

9. Stwierdzono, że w omawianym okresie w Poznaniu doszło do jednego aktu samobójczego zawartego przez niemieckie małżeństwo (7-8.XI.1945 r.). Popełnili samobójstwo poprzez otrucie gazem świetlnym.

Po roku 1945 według oficjalnych danych zawartych w Wiadomościach Statystycznych Miasta Poznania (nr 1-12 z roku 1946) liczba samobójstw w Poznaniu znacznie się obniżyła. W roku 1946 ogółem samobójstwo popełniło zaledwie 15 osób (9 mężczyzn i 6 kobiet) wobec 52 przypadków autodestrukcji w roku 1945. Rok 1945 naznaczony był wielkimi migracjami ludności polskiej i niemieckiej. Do Poznania powracało wielu Polaków z obozów, z przymusowych robót w Niemczech itp. Wielu nie potrafiło przystosować się do nowych warunków. Migracje dotknęły w omawianym roku zwłaszcza ludność niemiecką, która uciekała do Niemiec przed Armią Czerwoną i później masowo wyjeżdżała po zakończeniu działań zbrojnych. O skali tego exodusu świadczą liczby. W styczniu 1942 roku w Poznaniu mieszkało 79 388 Niemców, a w kolejnych latach okupacji - przybywali kolejni osadnicy. Spis dokonany 15.06.1945 ujawnił obecność w Poznaniu zaledwie 4801 Niemców: 348 Reichsdeutsche, 196 Baltendeutsche i 4257 Volksdeutsche (Wiadomości Statystyczne Miasta Poznania, nr 5 – 6 1945). To zaś oznacza, że w okresie od czerwca do grudnia 1945 roku współczynnik samobójstw wśród ludności niemieckiej wyniósł aż 83,2/100 000. W tym samym czasie wśród ludności polskiej współczynnik samobójstw wyniósł 7,6/100 000. Mimo zatem niewielu przypadków autodestrukcji wśród Niemców w drugiej połowie roku 1945 (4) współczynniki w przeliczeniu na 100 tyś. mieszkańców okazały się wyjątkowo wysokie.

BIBLIOGRAFIA

- Babiński G., 1980, *Wybrane zagadnienia z metodologii socjologicznych badań empirycznych*, Kraków.
- Douglas J.D., 1967, *The social meanings of Suicide*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Klichowski L., 1994, *Lęk. Strach. Panika. Przyczyny i Zapobieganie*, Poznań, wyd. Printer.
- Lester D., 1994, *Research Note. A Comparison of 15 Theories of Suicide*, w: „Suicide and Life-Threatening Behavior”, Vol. 24 (1).
- Olszewski M., 1973, *Straty i martyrologia ludności polskiej w Poznaniu 1939-1945*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.
- Ringel E., 1993, *Samobójstwo – apel do innych*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza „Profil”.
- „Wiadomości Statystyczne Miasta Poznania”, 1945 nr 5-6, 1946 nr 1-12.